

Plan-Duivesteijn 'krankzinnig'

J.E. VAN DER WIELEN

'In feite krankzinnig', zo heeft de heer A. Duivesteijn, wethouder voor ruimtelijke ordening en stadsvernieuwing van Den Haag zijn eigen plan genoemd om op het allerlaatste ogenblik te willen afzien van de uitbreiding van het 'stadhuis' aan het Burgemeester de Monchyplein.

De wethouder heeft daarmee waarschijnlijk ongewild duidelijk gemaakt dat zijn plan stedenbouwkundig, planologisch, verkeers-

technisch en historisch heilloos zal blijken – als 't wordt uitgevoerd – voor de gehele Haagse binnenstad.

Misschien vraagt men zich af, waarom we deze mening zijn toegedaan. Er is immers in dit geval geen sprake van een 'monument' dat in het geding is, of van een stadsgezicht dat beschermd is, of dat beschermd dient te worden. Wanneer we niettemin in deze kolommen over het Duivesteijn-idee onze gedachten willen weergeven dan is dat omdat

Het oude Haagse stadhuis aan de Groenmarkt, het representatieve gedeelte van het huidige stadhuis.
(Foto Sabel en Daniëls).



er in dit geval meer dan ooit vooruitgezien dient te worden. Wat in deze tijd architectonisch en planologisch wordt gecreeërd kan over honderd jaar een monument en een stadsgezicht opleveren, dat voor bescherming in aanmerking komt.

HISTORIE

Historisch heilloos noemden we het plan, omdat de heer Duivesteijn kennelijk de geschiedenis van de totstandkoming van 'het stadhuis' aan het Burgemeester De Monchyplein totaal niet kent. En die geschiedenis is van doorslaggevende betekenis voor alles wat er in de komende tijd over het plan – Duivesteijn zal worden gezegd en geschreven.

Om te beginnen. Het gebouw aan het Burg. De Monchyplein is geen stadhuis, maar een stadskantoor. En wat de heer Duivesteijn in het Spuikwartier denkt te realiseren, wordt ook geen stadhuis maar een administratief gebouw voor het gemeentelijk bestuursapparaat. Om deze stelling kan geen mens heen; er valt ook niet over te twisten, omdat het stadhuis van Den Haag aan de Groenmarkt staat en nog maar een luttel aantal jaren geleden zeer grondig en bekwaam is gerestaureerd. De vele miljoenen, die deze restauratie heeft gekost waren het alleszins waard. Het 'oude' stadhuis is een historisch juweeltje. Het dateert uit de jaren 1564-'65 en het werd in de eerste helft van de 18e eeuw met een flink stuk aan de zijde van de Grote Kerk uitgebreid. Wie de architect van het oorspronkelijk stadhuis is geweest, is niet bekend, maar, zegt men, de bouwmeester heeft het in 1561 gereed gekomen stadhuis van Antwerpen als voorbeeld genomen. Het werd het eerste stadhuis in Renaissance-stijl in de Noordelijke Nederlanden.

In het begin van de 20e eeuw bleek dat oude, historische stadhuis veel te klein geworden. Daarover waren de vroede vaderen het eens en omstreeks 1910 kwam de discussie goed op gang over de vraag hoe het probleem van de huisvesting van het gemeentebestuur op de beste manier kon worden opgelost. Die discussie heeft schier eindeloos geduurd. Daarbij ging het vooral over de vraag of men het 'oude' stadhuis zou uitbreiden dan wel voor het gemeentebestuur elders in de (binnen)stad een geschikt terrein zoeken. Oud-burgemeester *De Monchy* heeft in zijn boek 'Twee ambtsketens' een knappe samenvatting gegeven van de wordingsgeschiedenis van het gebouw, dat nu als stadhuis te boek staat, maar het nooit is geworden! We veroorloven ons de vroegere burgervader even te volgen. In 1910 kwamen B. en W. tot de overtuiging, dat aan de bouw van een nieuw stadhuis niet viel te ontgaan. Zij vonden de omgeving van ... het Spui daarvoor de aangewezen plaats en aan deze plek bleef men aanvankelijk getrouw, hoewel inmiddels allerlei andere plannen werden geopperd: hoek Javastraat-Zeestraat (nu ministerie van Sociale Zaken); bestemming van het Koninklijk paleis aan het Noordeinde tot stadhuis met

stichting van een nieuw paleis op Zorgvliet; het Alexanderveld, dat in het uitbreidingsplan-Berlage voor Raadhuisbouw was bestemd.

AL IN 1918 PLAN-SPUI

In 1918 verenigde de gemeenteraad zich echter met het plan-Spui. Een krediet werd toegestaan voor het maken van een voorlopig bouwplan door *K.P.C. de Bazel*. Ondanks deze besluiten bleef er twijfel bestaan of het Alexanderveld wel de beste plaats was. Onder de twijfelaars waren er, die het afbranden van de Oranje-kazerne aan de Mauritskade (waar nu het Louis Couperusplein is) als een geschenk uit de hemel beschouwden. Met één stem meerderheid werd dit plan in de tweede helft van de jaren twintig verworpen.

In 1927 besloot de gemeenteraad twee studie-ontwerpen te laten maken door *dr. Berlage* en *ir. J. Limburg* tezamen, voor de bouw onderscheidenlijk aan het Spui en op de plaats van het 16e-eeuwse stadhuis: de Groenmarkt en omgeving. Toen deze plannen waren uitgewerkt, besloot de gemeenteraad tot stadhuisbouw op... het Alexanderveld! Terug dus naar het oorspronkelijke plan-Berlage. En daar is tenslotte het stadskantoor in 1953 tot stand gekomen. Het was geen stadhuis, want het zgn. representatieve gedeelte werd voorlopig niet gebouwd.

Sedert eenmaal tot het Alexanderveld was besloten, hebben wij alle opwinding over de totstandkoming in woord (gemeenteraad) en geschrift meegemaakt.

Het plan-Alexanderveld was voor de gemeente financieel niet aantrekkelijk. Niet alleen kreeg de gemeente het grote exercitieveld ter beschikking maar ook het terrein van de Alexanderkazerne met omgeving, alsmede het terrein van de Frederikskazerne aan de Frederiksstraat. Voor dit alles moest de gemeente ten hoogste drie miljoen gld. neerleggen, als bijdrage in de kosten van de bouw van een nieuw kazerne-complex aan de Van Alkemadeaan.

LUTHMANN

Toen eenmaal het besluit t.g.v. het Alexanderveld was gevallen, werden vijf architecten uitgenodigd een ideeën-ontwerp te maken: *W.M. Dudok, A.J. Kropholler, J. Luthmann, ir. D. Roosenburg en J.F. Staal*. In 1934 werden de plannen ingediend en konden publiek en pers er hun mening over geven. Er was over geen der plannen algemeen enthousiasme. Om een lang verhaal kort te maken: uiteindelijk werd het ontwerp van Luthmann gekozen (1935). Alvorens dit besluit viel is er vaak op felle wijze discussie gevoerd, niet alleen over de kwaliteiten van de ontwerpen, maar ook over de kosten.

In het debat ging het o.m. vooral over de architectuur. De oppositie tegen het plan-Luthmann verwees naar de 'moderne' Kon. Academie voor beeldende kunsten (*Plattenga, en Buys/Lürsen*), het Gemeentemuseum (n.b. van *Berlage*!) en de flat Nirwana

aan de Benoordenhoutseweg (*ir. J. Duiker*). Zou een dergelijk debat nu worden gevoerd, dan waren de 'aanwinsten' door het Rijk gebouwd, zoals de departementen van Binnenlandse Zaken en van Justitie ongetwijfeld zwaar bekritiseerd.

We zeiden het al terloops: het gebouw op het Alexanderveld is nooit het echte stadhuis van Den Haag geworden, omdat het representatieve gedeelte met raadszaal, burgerzaal, trouwkamers e.d. niet gebouwd is. Kort na 1945 was er niet alleen geen geld voor, maar in die tijd moest uiterst zuinig met bouw materiaal en beschikbare bouwvakkers worden omgegaan. Het Luthmann-gebouw is louter stadskantoor gebleven; het zou nu – de gemeenteraad had daartoe onlangs definitief besloten – met een nieuw stuk worden uitgebreid, omdat er ruimtegebrek bestaat en verschillende gemeentelijke bureaus nog elders zijn gehuisvest. Voor die uitbreiding maakte architect Ellerman het ontwerp, dat de goedkeuring van de gemeenteraad verwierf. De eerste paal voor de uitbreiding van het dertig jaar oude stadskantoor zou nog dit jaar de grond in gaan!

En daar komt de jeugdige wethouder Duivesteijn plotseling de knuppel in het hoenderhok gooien. Hij wil het stadskantoor – hardnekkig wordt ten onrechte vastgehouden aan 'stadhuis' – toch in het Spuikwartier bouwen. Daarmee zou de hele lijdensgeschiedenis van meer dan veertig jaar worden teruggedraaid. De heer Duivesteijn probeert zo iets niet voor de eerste keer. Eerder besloot de gemeenteraad aan de Kon. Schouwburg (Korte Voorhout) een klein theater toe te voegen. De wethouder kreeg daarna ineens een oprisping; dat kleine theater moest – men raadt het al – ook in het Spuikwartier komen, recht tegenover de nu in aanbouw zijnde muziekzaal en de zaal voor het Ned. Danstheater. De ruimte daarvoor is beschikbaar. Maar op het ogenblik is er geen ruimte voor een nieuw stadskantoor. Op de door de wethouder beoogde plaats daarvoor staan nu resp. een groot meubelmagazijn (Kropholler) en een fors kantoorgebouw. Daarnaast of daarachter ligt nog een stukje braak liggend terrein. Genoemde panden zouden dus moeten worden gesloopt, jawel, evenals trouwens het stadskantoor van Luthmann op het Alexanderveld (nauwelijks dertig jaar oud).

HUIDIGE STADSKANTOOR SLECHT BEREIKBAAR

Op dat Luthmann-gebouw moeten we overigens nog even terugkomen. Het gebouw is niet zó best bereikbaar en bovendien ligt het naar de stadzijde gekeerd geheel verborgen achter de gevel van de Javastraat. Indertijd was het de bedoeling die gevelwand te slopen om zodoende vanuit de Alexanderstraat een stedenbouwkundig fraai uitzicht te geven op het representatieve gedeelte van het stadhuis. Een goed plan, maar de Monumentenwet stak er een stokje voor. Daarmee was het gebouw van Luthmann eigenlijk tot een kantorencomplex veroordeeld; het zou nimmer een echt stadhuis worden.

We kunnen ons voorstellen dat het menige lezer langzamerhand begint te duizelen, waarbij dan nog grote ergernis kan worden gevoegd over de enorme geldverkwisting, die met het plan-Duivesteijn gepaard zal gaan.

NIET ZÓ GEK

Op zich zelf is het idee van de wethouder niet zó gek. Hij wil het stadhuis (stadskantoor) in het oude centrum van Den Haag. In de eerste helft van deze eeuw waren velen zoals opgemerkt, daarvoor geporteerd. Berlage had, zoals gezegd, het nieuwe stadhuis inderdaad in het Spuikwartier willen bouwen. Toen de discussie omstreeks 1930 goed op gang kwam waren wij – in een andere functie – daarvan ook groot voorstander. Het lijkt dus onlogisch om ons nu fel tegen het Spuiplan te keren. We menen evenwel een groot aantal argumenten te hebben om het plan-Duivesteijn volstrekt af te wijzen. In het kort vatten we die bezwaren al samen. Stedenbouwkundig en planologisch is er voor een stadskantoor op de beoogde plaats niet voldoende ruimte. Het zou komen te liggen naast het nieuwe muziek- en danstheater. Er dreigt dan een monstrum te ontstaan; alle architectonische verhoudingen zullen zoek zijn. Terzijde: als het stadskantoor op de beoogde plaats komt, is het muziektheater al lang gereed en zal dan jaren lang de enorme overlast van het bouwen van het stadskantoor moeten ondergaan. Stedenbouwkundig zou het ook een onding worden, want met uitzondering van het muziek- en danstheater zal er 's avonds opnieuw een dood stuk aan het stadscentrum worden toegevoegd. Men denke opnieuw aan de twee eerder door ons genoemde departementsgebouwen, waaraan nog een derde zal worden toegevoegd. Al die dode gebouwen in de avond zijn verre van aantrekkelijk. Dat heeft indertijd de regering (een van de eerste kabinetten na 1945) ook ingezien, toen zij het wederopbouwplan van Dudok juist om die reden afwees. Dudok had immers ter plekke ruimte gereserveerd voor een nieuw parlamentsgebouw! Wie dit alles overziet moet de heer Duivesteijn gelijk geven: hij opperde een 'in feite krankzinnig plan'.

Daar komt nog bij, dat als het nieuwe stadskantoor aan het Spui-Kalvermarkt wordt gebouwd, er een extra grote druk op de verkeersbanen zou komen. En die druk zal nog groter worden omdat de wethouder naast het nieuwe stadskantoor ook nog het nieuwe gebouw voor de Centrale Bibliotheek (nu nog aan de Vondelstraat gelegen) wil bouwen.

We zeiden het al: er is ter plekke onvoldoende grond aanwezig voor deze bouwplannen en voor de nodige verkeersvoorzieningen en parkeerruimte juist als gevolg van die bouw. Er dreigen dan ook voor stadskantoor en centrale bibliotheek opnieuw een paar 'palen' te komen, die het stadscentrum verder geweld zullen aandoen.

't Karnhuisje te Demen

JOS BERTENS

In Demen, een oeverwalddorpje aan de Maas ten noordoosten van Oss, vlakbij het stadje Ravenstein, staat naast een 18e eeuwse boerderij een vreemd achthoekig bouwseltje. Het lijkt zo op het eerste gezicht een hooiberg of een restant van wat eens een molen was. Het is een oud karnhuisje, een voor Brabant wat vreemd aandoend gebouwtje. Evenals bij de boerderij, een Thuistype met middenlangsdeel, is ook bij het karnhuisje duidelijk sprake van Gelderse invloed. Een karninrichting in een apart gebouw is voor Brabant ongewoon. Het rundvee op de boerderij werd hier voornamelijk gehouden voor de mest en pas op de tweede plaats voor de melkopbrengst. De keuze van de Provinciale Commissie om dit 'monumentje' te adopteren is dus niet iets wat men typisch Brabants zou noemen. In dat verband denkt men eerder aan een wegkapelletje, een beugelbaan, een schutsboom of dorpspomp. Het feit echter dat het hier nog gaat om een karakteristiek gebouwencomplex uit de Maasstreek, bestaande uit boerderij, bakhuisje, langsdeelschuur en karnhuis, dit alles aantrekkelijk gelegen tegenover het neo-gotische kerkje in de kleine dorpskern, mag deze keuze rechtvaardigen.

Het karnhuisje is op het laatste nippertje behouden gebleven. De eigenaar-agrariër was zo vriendelijk een moderne ligboxenstal een tiental meters verder te situeren. Anders dan bij vele Brabantse boerderijen, waar karakteristieke bijgebouwtjes onder de moderniseringsdrang het veld moesten ruimen, kon dit opstandje gespaard blijven. Gelukkig, tesamen met bakhuis en schuur geeft het charme aan het boerenerf. Modernisering met piëteit voor het oude komt men helaas te weinig tegen. Mede in het kader van de onlangs in het leven geroepen Boerderijentichting Noord-Brabant, die o.a. agrariërs meer bewust wil maken van de eigenheid en aantrekkelijkheid van de typische verschijningsvorm van de boerderij in het Brabantse landschap, heeft de Provinciale Commissie gemeend deze mentaliteitsverandering te moeten stimuleren. Het project heeft tevens een educatieve kant. De historische lijn blijft, indien het oude gespaard wordt, immers zichtbaar. Hoewel karnhuisje en ligboxenstal elkaar qua uiterlijk moeilijk verdragen, vullen ze elkaar wel aan. De evolutie in het agrarische bedrijf van kleinschalige huisnijverheid naar groot-schalige melkproductie blijft voor het nageslacht tastbaar. Aangezien bij oude boerengebouwtjes vorm en functie nauw met elkaar samenhangen, zullen we ons voor

een verdere beschouwing eerst moeten verdiepen in het karnproces.

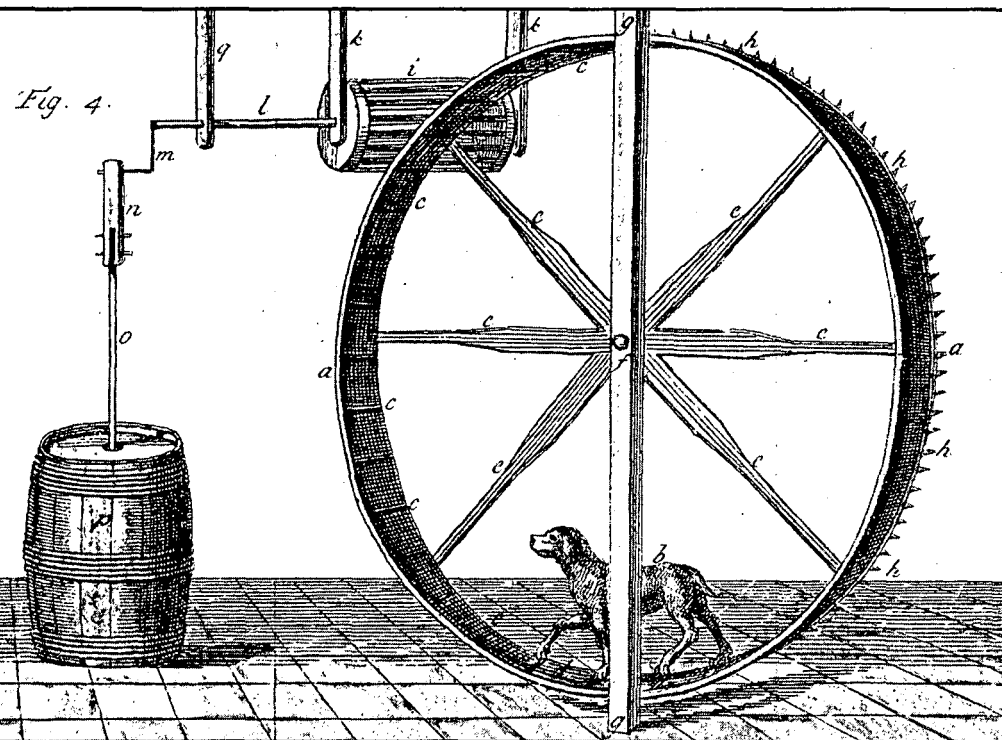
KARNEN

Ten behoeve van de boterbereiding werd vrijwel op elke boerderij gekarnd. Op kleine bedrijfjes voor eigen gebruik, op grotere voor de verkoop. Reeds op schilderijen van Pieter Brueghel de Oude vindt men de karn-ton afgebeeld. Karnen is de gestadige roering van de melk waardoor de boterdelen zich afscheiden van de melkdelen en samenklonten tot kernen of korrels. Deze kernen kan men van de overblijvende melkdelen afscheppen en zo verkrijgt men uiteindelijk een boterkluit. De eenvoudigste en oudste vorm om dit proces op gang te brengen was de stookkarn. Een houten stok met onderaan een ronde schijf met gaten werd in een ton, waarin zich zure room bevond, heftig op en neer bewogen. Dit was zwaar en langdurig

werk. Hoe hoger de melkproductie, hoe groter de karn-ton was en hoe zwaarder het werk. Geen wonder dat men allerlei konstrukties bedacht om dit werk te verlichten. Zo maakte men gebruik van een hefboom, pompkarn, of van een buigzame lat, wipkarn. Soms moest men treden op een plank, treekarn, of maakte men gebruik van een handle, draaikarn. Er werd zelfs gewerkt met raderen en gewichten, raderkarn. Men liet in plaats van de stok de ton bewegen, tuimelkarn. Al deze konstrukties vereisten weinig ruimte en zij werden dan ook aangebracht op de plaats waar normaal gekarnd werd: de woonkeuken, spoelkeuken, melkhok, voorstal of bakhuis.

Anders werd het wanneer gebruik werd gemaakt van hond of paard. Een hondekarn kwam in Brabant veel voor. Tegen de gevel van de stal werd een tredmolen aangebracht, waarin de hond liep (zie tek.). Via overbrenging werd de karnpols (karnstok) in het karnvertrek in beweging gebracht. Vaak stond deze tredmolen in een apart gebouwtje tegen de buitengevel of onder een afdak. Elke boer had zijn eigen manier om de hond aan het lopen te houden. Alleen op grote boerderijen werd gebruik gemaakt van de paardekarn. In Brabant kwam dat voor in de weidestrecken langs de Maas, bij boerderijen behorende tot een kasteel, in West-Brabant, bij grote boerderijen verspreid over de provincie. Een paardekarn was een rosmolen die enkel door een paard werd





voortbewogen. Runderen hadden hiervoor te weinig kracht en uithoudingsvermogen. Het bezit van een paard was dus een vereiste. Het paard bracht een groot kroonwiel met nokken dat bevestigd was aan een houten spil in beweging.

Op plattegronden van boerderijen van rond 1800 ziet men vaak een paardekarn. Het betreft hier voornamelijk boerderijen boven de grote rivieren. Meestal stond deze rosmolen opgesteld op de voorstal. Dit was het geval bij boerderijen die hiervoor voldoende ruimte boden. Een houten overbrenging ging naar de speelkeuken of melkhok waar de karnton stond. Deze stond, anders dan op de tekening, om hygiënische redenen nooit in dezelfde ruimte als waar het paard liep. De zorg voor de boter behoorde tot het werkterrein van de vrouw. De boerinnen gingen met de boter naar de markt waar die werd verkocht in de boterhal. Ook waren er rondreizende opkopers die langs de boerderijen trokken.

In Brabant kwamen veel rosmolens voor, echter zelden om te karnen. Zij werden bijna altijd gebruikt voor het verkrijgen van plantaardige olie (oliemolens) of het grutten van boekweit (gruttermolens). Deze bedrijven waren vergelijkbaar met dat van de molenaar.

KARNHUISJES

Daar waar op de voorstal niet voldoende ruimte was werd ten behoeve van de rosmolen een apart karnhuisje gebouwd. Dit stond meestal pal naast de speelkeuken of bakhuis annex melkhok. Hier bevond zich immers de karnton. Het was doorgaans een achthoekig gebouwtje, rustend op een gebint met een diameter van 5 à 6 meter. Het dak was eveneens achthoekig en uitlopend tot een punt. De punt werd met riet of in latere tijden met een zinken kapje afgedekt. De

wanden waren van riet, fitselstek of gepotdekselde planken. Ook kwam het voor dat het rondom open was, behoudens een laag muurtje. Soms werden de wanden later van steen opgetrokken en kon het een ronde vorm krijgen.

Karnhuisjes kwamen veel voor in Zuid-Holland, Gelderland (Betuwe, Rijk van Nijmegen, noordkant van de Achterhoek), Overijssel (Salland), de Maasstreek in Noord-Brabant en enkele uitlopers naar o.a. West-Brabant, Zeeland en de Veluwe. De boerderijdocumentalist *Jan Kops* (1765-1849) zegt in zijn 'Historia Agriculturae' wanneer hij Het Rijk van Nijmegen beschrijft: 'De karnmolens die met een paard gaan zijn veelal buitenshuis, onder een apart stroodak, als die van hooijberg en doen de karn binnen's huis werken.' Er was in het karnhuisje juist voldoende ruimte voor het paard om rond te lopen. Het liep onder het kroonwiel.

In de Brabantse Maasstreek rondom Ravenstein kwamen veel karnhuisjes voor. De sociaal-economische structuur was dezelfde als die in de Betuwe en het Rijk van Nijmegen: kleine dorpskernen met enkele grote boerderijen waartussen een aantal keuterbedrijfjes. De grote boerderijen waren van het T-huistype, waarvan het voorhuis een halve verdieping had. Deze uitbouw van de oorspronkelijke korte gevel vond plaats in de 18e of vroege 19e eeuw. Van die tijd zullen ook wel de karnhuisjes dateren, aangezien beide uitdrukkingen zijn van welvaart. De stad Nijmegen was het belangrijkste afzetgebied voor de boter, hoewel men vanuit de Maasstreek ook wel naar Den Bosch ging. In Nijmegen had men de boterwaag waar opkopers uit het Kleefse de boter kochten voor afzet in Duitsland.

Met de aanleg van de spoorlijn Den Bosch-Nijmegen kreeg deze handel een nieuwe impuls. Vanuit Ravenstein gingen de boerinnen voortaan met de trein en hadden nog

tijd over om onderweg zaken te doen door elders boter op te kopen om die in de stad te verhandelen.

Tegen het einde van de 19e eeuw ontstonden coöperatieve zuivelfabriekjes die oorspronkelijk nog met handkracht bediend werden. In de Maasstreek werden ze 'handkracht' of 'boterij' genoemd. Ze droegen namen als Concordia en Landmans Hoop. Ook in Demen is de oude boterij nog aanwezig, zij het verbouwd tot woonhuis. De boeren brachten hun melk naar de handkracht en terwijl ze wachtten werd door middel van een met de hand bediende centrifuge het vet en de ondermelk (fiets) gescheiden. De ondermelk nam de boer weer mee naar huis als voer voor het vee, terwijl het vet verwerkt werd tot boter. Deze ging voortaan naar de botermijn en van de winst kreeg de boer zijn evenredig deel.

De oprichting van deze coöperatieve boterijen betekende het einde van het huiskarnen en de rosmolen in de karnhuisjes. Ook in de steden verdween de boterhal en boterwaag. De karnhuisjes werden verbouwd tot wagenshuur, kippenhok, varkens- of kalverstal of werden na verloop van tijd gesloopt. Slechts in Wychen (2x), Heteren, Overasselt en het Brabantse Demen is in deze streek nog een karnhuisje overgebleven. Het karnhuisje in Overasselt bezit bovendien nog het originele binnenwerk.

RESTAURATIE

Het karnhuisje in Demen is identiek aan de andere, alleen staat het opvallend ver van de speelkeuken. De wanden zijn gepotdekseld, hoewel er restanten zijn van besmeerde fitselstek. Onderaan is een gemetseld muurtje van ongeveer een halve meter hoog, ijsselsteentjes. Het wordt momenteel gebruikt als autostalling. Voor de restauratie is een nieuwe rieten kap gepland, herstel van wanden en rekonstruktie van het karnmechanisme. De totale kosten zullen ± f 30.000 bedragen.

'Jos Bertens is secretaris van de provinciale commissie Noord-Brabant.

Bronnen:

- J. Le Francq van Berkheij:* Natuurlijke Historie van Holland (1811).
- Drs. R.C. Hekker en Dr. J.M.G. van der Poel:* De Nederlandse Boerderij in het begin der 19e eeuw. (Uitg. S.H.B.O. 1967).
- Karel Braun en Arie Zwart:* Elseviërs Boeren Antiekboek (Onder redactie van *Mr. Frans Dony*). Historia Agriculturae, Jaarboek uitg. door Het Ned. Agronomisch-Hist. Inst. Dl.V (Gron. 1959).
- A.J. Bernet Kempers:* Oliemolens (Uitg. N.O.M.) In en om de Grutterij (Uitg. N.O.M. Arnhem).

BERGHS KERKDORP ZIET LIJDENSWEG NA 18 JAAR BELOOND

Weer wieken aan molen van Stokkum

ROB LUREMAN

Na 60 jaar zitten er weer wieken aan de Düffels-molen, een bakstenen grondzeiler op een 15 meter hoge heuvel annex molenbelt in het lieflijke grensdorpje Stokkum (gem. Bergh).

Het aanbrengen van de draaiende gevaarten is het sluitstuk van de eerste restauratie-fase en de voorbode van de tweede, die de molen – na de installatie van een compleet nieuw binnenwerk – weer geschikt moet maken voor de meel-productie.

De achtergronden van deze gebeurtenis tellen de herrijzenis van de Düffels-molen (Möll' op z'n Liemers) een beetje uit boven de doorsnee restauraties. Het is de kroon op het werk van een plaatselijke restauratie-commissie, die 18 jaar lang niet van opgeven wilde weten. De lijdensweg sterkte de leden slechts in hun volharding.

De restauratie maakt een eind aan wat door molenfanaten al werd omschreven als 'de schande van Stokkum': een onttakelde stomp, die door z'n hoge ligging alom tegenwoordig was in het zo rijk met natuurschoon gezegende dorpje tussen de Montferlandse heuvels en het Duitse deel van de Autobahn die wij Rijksweg 12 noemen.

PEPERBUS

In de hechte dorpsgemeenschap (1225 inwoners) werd de met een betonplaat afgedekte, wickloze romp wel vergeleken met een 'peperbus', maar dan van steen. Alleen de hele oude Stokkumers konden zich nog een 'draaiende' herinnering voor de geest halen. De jongeren wisten slechts van horen zeggen dat de 'olde Möll op de bult' in 1922 ontstaan was van zijn drijfwerk, in 1926 van z'n wieken en in 1987 van de rietgedekte kap. Secretaris/penningmeester *Henk Harmsen* van de Molencommissie Stokkum: 'De Düffels-Möll was destijds geen uitzondering op het lot dat zoveel malende gevaarten wachtte: de vooruitgang bracht de molenaar stoom en elektriciteit, de onberekenbare wind had als energiebron afgedaan'...

CRISISJAREN

De eerste opknappplannen voor de in 1861 door pachtmolenaar *Dorus Wintering* gebouwde molen dateren van vlak voor de oorlog. In de crisisjaren stierven ze een zachte dood. Pas in 1968 werd de draad weer serieus opgepakt. Een jaar later volgde de oprichting van de restauratie-commissie, die



Na 60 jaar zitten er weer wieken aan de Düffels-Möll. Rechts: het uit 1870 daterende muldershuis (Foto: Henk Westerveld, Aalten).

volliedig herstel op f 90.000 becijferde. Niet beseffend dat het uiteindelijk bijna drie keer zoveel zou worden...

Het zat de commissie vanaf het begin niet mee. De Düffels-Möll, genoemd naar de molenaarsfamilie die eigenaar is, stond destijds niet op de monumentenlijst en het ministerie van (toen nog) CRM vond een verzoek daartoe van de gemeente Bergh allesbehalve urgent.

Dat had gevolgen voor de koers van het gemeentelijk kompas. 'Als het Rijk niet over de brug komt waarom wij dan wel?', was de overheersende redenatie.

De restauratie-commissie liet zich niet ontmoedigen en zocht elders vervangende

steun. Eerst, vergeefs, bij dezelfde rijksoverheid via de toen nog bestaande DACW. Later, met meer succes, bij de Gelderse Molencommissie, de Stichting Berghs Belang en bij het Prins Bernhardfonds. Er kwamen toezeggingen los – van Berghs Belang zelfs f 51.000 – en er werden nieuwe plannen gemaakt. Maar het ingeslagen restauratiepad had meer weg van een hindernisbaan. Terwijl de ene horde nog niet eens genomen was doemde het volgende obstakel al weer op. De afhankelijkheid, dankzij schakelsubsidies, van locale overheidssteun en een op onderlinge rivaliteit berustende zig-zagkoers binnen de gemeenteraad deden de zaak geen goed. Verwachtingen werden net zo gemakkelijk gewekt als de grond ingeboord. Het bracht de goedwillende steunverleners aan het twijfelen en de leden van de restauratie-commissie tot wanhoop. In 1980 leek, ondanks de plaatsing van de Düffelsmolen op de rijksmonumentenlijst, het pleit beslecht. De restauratie-commissie, vergrijpsd en murw gebeukt door alle tegenslagen, viel bijna uiteen.

MULDERSHUIS

Gelukkig kon de zaak, onder de naam 'Molencommissie Stokkum', nieuw leven worden ingeblazen. De sponsors van weleer werden aan hun toezeggingen herinnerd, terwijl een inzameling onder particulieren en Duitse naobers f 41.000 opleverde. De bevolking van Stokkum liet daarbij zien waarin een klein dorp groot kan zijn. Het bracht spontaan f 2.500 bijeen. Toen vervolgens het muldershuis uit 1870, dankzij subsidie van de Gelderse Monumenten Commissie, tot restauratievoorbeeld werd gekozen leek niets het aanpakken van de Düffels-molen meer in de weg te staan. Leek, want dit keer dreigde de molen te sneuvelen onder het juk van de gemeentelijke bezuinigingen. Geharrewar over wel of niet maalvaardig restaureren leidde in een herzien investeringsschema tot een rode lantaarn-positie. Die degradatie maakte niet alleen de officieuze gemeente-

Het bevestigen van de wieken was een filmische gebeurtenis van de eerste orde



lijke toezegging van f 50.000 ongedaan. Het bracht ook de provinciale bijdrage – f 52.000 in de eerste fase – in gevaar.

Eind goed, al goed echter ook hier. Door een paar slimmigheidjes kreeg de molencommissie de plaatselijke overheid toch nog voor een kleine f 10.000 over de streep, waarna in augustus '85 molenbouwer *Vaags* uit Aalten daadwerkelijk met de restauratie kon beginnen.

Eerst werd de buitenmuur van een nieuwe bakstenen ommanteling voorzien en nog voor de winter inviel volgde de plaatsing van de bijna geheel gereconstrueerde rieten kap. De vlag ging in top op 28 juni van dit jaar toen de eerste restauratie-fase (totaal: f 154.000) werd afgesloten met het aanbrengen van de wiken. Voor Stokkum een gebeurtenis om niet licht te vergeten. Alles wat in het dorp over fototoestel of filmcamera beschikt toog naar de molenberg om het historisch moment voor het nageslacht vast te leggen.

Secretaris/penningmeester *Harmsen*: 'Vergeet niet dat veel Stokkumers er zes jaar geleden, toen de molen-commissie bijna exit was, al niet meer in geloofden. Die molen is met de kerk de trots van het dorp. Het is voor de bevolking toch een beetje een wonder, dat het allemaal gelukt is.'

(*Vervolg van pag. 213*)

BUITENLANDSE ARCHITECTEN

Een ander aspect van het plan-Duivesteijn biedt de keuze van architect. Ellerman, wiens uitbreidingsplan voor het stadskantoor op het Burg. de Monchhyplein voorlopig op zij is geschoven, 'mag' voor het Spui-project worden betrokken. Wat die toezegging precies inhoudt, weet nog niemand. Of krijgen andere Nederlandse architecten een kans? Wie zal het zeggen? De heer Duivesteijn die onlangs met vijftig ambtenaren de stadsontwikkeling van Berlijn is wezen bekijken en ook nog een uitstapje naar Parijs heeft gemaakt om werk van de Spaanse architect *Bofil* in ogenschouw te nemen, heeft daarover in het openbaar zijn licht nog niet duidelijk laten schijnen. Hoe dit zij, de architectenwereld is al in rep en roer, wat te begrijpen is, maar in principe willen we geen bezwaar maken tegen het aantrekken van een buitenlander; men denke aan de Amsterdamse *Stopera* om ons tot dit voorbeeld te beperken. Bovendien, Den Haag heeft al eerder de Portugese architect *Alvaro Siza* voor stadsvernieuwing elders ingeschakeld.

Op die manier dreigt er van een min of meer evenwichtige architectuur aan het Spui niets terecht te komen. Van Mourik bouwt de concertzaal, Rem Koolhaas het danstheater en het naast gelegen hotel wordt door Carl Weber gebouwd.

(*Intussen bereikte ons het bericht, dat de architecten James Stirling en Norman Fos-*

De tweede opknop-fase – begroot op f 110.000 – kent geen gemeentelijke restauratie-perikelen meer. De nieuwgekozen, meer molenbewuste gemeenteraad van Bergh stelde in juli dit jaar royaal f 71.000 beschikbaar. De raadsleden prezen – het kan verkeren – de leden van de Stokkumse Molencommissie om hun doorzettingsvermogen. Die tweede fase, waarbij de provincie wederom diep in de beurs tast, omvat het aanbrengen van een compleet nieuwe maal-inrichting. *Harmsen*: 'Al het oude is verloren gegaan.'

De secretaris/penningmeester had nog dit najaar willen draaien, maar dat lukt niet. 'We mikken nu op de lente van '87, maar mogelijk wordt het toch eerder.'

Met de restauratie lijkt ook een andere langgekoesterde wens in vervulling te gaan: herstel van het aloude molenaarspad dat van het dorp naar de molen voert. De onderhandelingen met de grondeigenaren zijn gevorderd. 'Vergeleken met de problemen die we gehad hebben is dit', aldus *Harmsen*, 'een peuleschil.'

Documentatie: div. artikelen dagbladen De Gelderlander en De Graafschapbode, raadsstukken en notulen gemeente Bergh, informatie-materiaal Molencommissie Stokkum.

ter zich hebben teruggetrokken als deelnemer aan de uitgeschreven prijsvraag voor het beste ontwerp; ze vonden de hen toegemeten tijd – tot 1 december – te krap. Red.)

KOSTEN

En wat heeft de heer Duivesteijn van de kosten gedacht? Hij mikt op 225 miljoen gulden, maar dat bedrag is een volkomen slag in de lucht. Want: het stadskantoor op het Burg. de Monchhyplein wordt dan afgebroken (na dertig jaar!) en op de plaats daarvan zal (sociale) woningbouw worden gepleegd (door *Bofil*?). *Luthmann's* niet voltooide stadhuis heeft indertijd ook tientallen miljoenen gekost; de sloop ervan zal ook de nodige miljoenen vergen. Daarbij dienen dan de miljoenen te worden gevoegd voor de sloop van het meubelmagazijn van *Hulshoff* en het kantoorgebouw van *Lummus* aan de Kalvermarkt, met ook nog de vergoeding aan deze twee eigenaren voor nieuwbouw elders. Het plan-Duivesteijn zal uiteindelijk – met de uitgaven voor een geheel nieuwe verkeerssituering – wellicht een half miljard gaan kosten en dat dan voor een stedenbouwkundig allegaartje.

De wethouder zeggen we dan ook graag na: 'in feite een krankzinnig plan'.

Of toch niet zo gek?

Als oud-Hagenaar, geboren in de Haagse voorstad Voorburg en nog altijd zeer betrokken bij het Haagse wel en wee, waag ik het de conclusies van *Van der Wielen* te relativeren. De schrijver geeft als voor-

naamste argumenten om het nieuwe stadskantoor niet aan het Spui te bouwen stedenbouwkundige en historische overwegingen. Historisch staat hij echter niet erg sterk, zoals uit zijn bijdrage zelf al blijkt. Immers bij de allereerste plannen waren B. en W. van de Hofstad al van mening, dat het Spui de beste locatie was voor het stadskantoor en ook architect *Berlage* was bereid hier te bouwen.

Maar ook stedenbouwkundig lijkt mij het Spui de beste locatie. In tegenstelling tot het Burg. de Monchhyplein, dat nogal excentrisch ligt t.o.v. de binnenstad ligt de beoogde locatie aan het Spui zeer centraal. Het stadhuis zou middenin het nieuwe bruisende stadshart komen te liggen, dat wethouder *Duivesteijn* hier wil creëren. Zijn plannen voor dit nieuwe hart voor Den Haag spreken mij erg aan.

Een stadskantoor van architectonische allure kan samen met het nieuwe muziek/danstheater, dat hier komt, het nieuw te bouwen margetheater, en de hier geplande centrale bibliotheek een stadscentrum gaan vormen, dat een enorme impuls oplevert voor het thans verloederde centrum van Den Haag. Toen de plannen van *Duivesteijn* bekend werden reageerde de Haagse middenstand direct enthousiast. Opeens beginnen investeerders weer interesse voor dit gebied te krijgen.

Dat een nieuw stadskantoor een dood punt aan de stad zou toevoegen lijkt me onzin. Het tegendeel is het geval. Op de begane grond zijn restaurants, cafés en terrassen gepland terwijl de bibliotheek ook voor lewendigheid zowel overdag als 's avonds kan zorgen.

Verkeerstechnisch zie ik de zaak minder somber dan *Van der Wielen*. Onder het stadskantoor komt een flinke parkeergarage, die de garage onder de Hofvijver definitief overbodig maakt. Bovendien is deze plaats uitstekend te bereiken met het openbaar vervoer. En wat de financiën betreft heeft de wethouder voorgerekend, dat zijn plannen niet duurder zijn dan de bestaande, die uitgaan van uitbreiding van het huidige stadskantoor aan het De Monchhyplein.

Dat het afschuwelijk lelijke *Lummus*-gebouw zal moeten wijken voor het stadskantoor lijkt me alleen maar een winstpunt. Ik heb me al twintig jaar geërgerd aan de saaie, bruut betonnen vormgeving van dat gebouw. Tenslotte ben ik het in één ding geheel met *Van der Wielen* eens. Het representatieve deel van het stadhuis staat natuurlijk aan de Groenmarkt. Dat blijft het visitekaartje van Den Haag.

Jaap Kamerling

Zojuist bereikte de redactie een nota over de Haagse binnenstad van de hand van o.m. de heer L. Molhuysen van de Vereniging Vrienden van Den Haag. Molhuysen, die directeur geweest is van Heemschut, ontwikkelt hierin een visie op de Haagse city, waarin een nieuw stadhuis goed past. In een volgende nummer laten we hem graag aan het woord.